

SUMMARY**Ihor Skochylyas****THE OFFICE OF BISHOP IN EASTERN CHURCH:****PASTORAL AND ADMINISTRATIVE DUTIES OF HALYCH (L'VIV) BISHOPS UNTIL THE MIDDLE OF THE 18TH CENTURY**

The article investigates pastoral and administrative duties of Halych (L'viv) bishops in the broader context of the authority of the hierarchs of Eastern Church in pre-modern period. The analysis shows that on the one hand, bishops' prerogatives were shaped by canon and customary laws, secular legislation and political practices. On the other hand, there always were strong cultural and religion expectations of the laity that affected the way of thinking about a bishop as a representative of Apostles on the Earth, a spiritual father, an administrator and in later times as a ethnarch, who represented the Ruthenian (Ukrainian) ethno-confessional community in the local ecclesiastical affairs.

Key words: The Office of Bishop, Eastern Church, Halych (L'viv) Bishops.

Лариса Рева,

*кандидат філологічних наук, науковий співробітник
Національної бібліотеки України
імені В.І. Вернадського НАН України.*

**ДУХОВНИЙ ВИБІР АНТОНІЯ РАДИВИЛОВСЬКОГО –
КУЛЬТОВОГО ПИСЬМЕННИКА УКРАЇНИ
СЕРЕДИНИ XVII СТОЛІТТЯ**

На основі аналізу творів А. Радивиловського розкрито основні засади сецесійності як естетичної категорії, де знайшли вияв прикмети філософії та естетики літературного бароко в Україні. В статті продемонстровано виразну тенденцію до мистецького синтезу, здатного відбити світоглядні ідеї своєї доби.

Ключові слова: *А. Радивиловський, давня література, літературне бароко, проповідь, естетика, синтез.*

В статті розглядається творчість українського духовного письменника середини XVII ст. Антонія Радивиловського. Актуальність праці пояснюється значенням його творчості, зокрема його проповідей, в яких він засуджував панівну верхівку влади. Ми прагнули донести до сучасного читача велич ораторської прози А. Радивиловського, необхідність глибше її досліджувати, вивчати художні засоби її творення.

Відомості про А. Радивиловського – одного з плеяди українських духовних письменників середини XVII ст. – незначні. Відомо, що в 40-х рр. XVII ст. він навчався в Києво-Могилянському колегіумі, досконало володів латинською, польською та грецькою мовами. Після закінчення колегіуму посідав, ймовірно, сан архidiaкона Чернігівської єпископії. У середині 50-х рр. кілька років поспіль проповідував у різних церквах Києва. Від 1656 р. працював лаврським проповідником. До 1671 р. ним було складено два великих томи проповідей. 1676 р. він видав “Огородок Марії Богородиці”, а 1688 – “Вінець Христовий” (обидві збірки вийшли в Києві). Від 1671 р. служив намісником лаври, а в кінці

1683 р. став ігуменом Києво-Пустинного Микільського монастиря – вочевидь, за внесок тими працями, які він залишив. Помер письменник 10 грудня 1688 р., похований у Києво-Печерському монастирі¹.

Його наставником по письму був Л. Баранович². Хоча М. Марковський відзначає схожість проповідницької манери його письма з манерами Стефана Яворського та Д. Туптала³, а також його вплив на творчість цих письменників.

Оповідання А. Радивиловського побудовані на матеріалі книжкових запозичень із середньовічних збірників. Є тут і ряд прозіїчних байок – найвидатнішого явища, що створила в цьому жанрі українська писемність другої половини XVIII ст.⁴, ставлячи перед своїми перекладами чи переспівками основну мету – морально-дидактичну – спрямування людської поведінки в дусі християнської мізантропії. Цьому служать і вставки, які майже всі є виписками з різних книг. Не можна відмовити А. Радивиловському в його бароковій вигадливі застосування алегорій. Вибірку з легенд, анекдотів, казок, байок, диспутів з ґрунтовним їх аналізом видав В. Кречотень⁵. В. Кречотень захистив дисертацію, присвячену творчості А. Радивиловського.

Проповіді А. Радивиловського є свідченням української сецесійності як естетичної категорії, в якій знайшли вияв основні прикмети філософії та естетики літературного бароко в Україні, де було продемонстровано виразну тенденцію до мистецького синтезу, здатного відбити світоглядні ідеї своєї доби.

В друкуванні “Огородка” допомогу надав А. Радивиловському І. Гізель, про що дізнаємося з присвяти йому автора. Деякі проповіді до “Вінця Христового” він узяв з “Огородка”.

Якщо “Огородок...” був присвячений Діві Марії та І. Гізелю (назва твору запозичена ним у Меффрета, який в першій половині XV ст. видав свою працю “Hortulus Reginae”), то “Вінець Христовий” офірований царям Іоанну, Петру I та царівні Софії (назва запозичена в польських проповідників – “Вінець, сплетений із домініканських концептів” Санецького, “Вінець Академії” Петровицького, “Вінець нев’янучої слави Пречистої Діві Марії” Старовольського).

М. Марковський, дослідник життєпису та творчості А. Радивиловського, припускає, що на нього міг мати вплив “Ключ розуміння” І. Галятовського, що побачив світ 1659 р.⁶. Також відчутний вплив Л. Барановича, на наставництві якого неодноразово наголошував М. Марковський. Проте, зауважує він, обидва письменники – А. Радивиловський і Л. Баранович – були в різних школах українського проповідництва, і тому, логічно, проповіді Л. Барановича не могли мати сильного впливу на А. Радивиловського. А вони ж мали місце. До того ж дві невеликі збірки Л. Барановича – “Меч” та “Труби” – кількісно поступаються перед великими томами А. Радивиловського.

І. Гізель, хоч і “не дорожив своїми проповідями”⁷, оскільки жодної з них не видрукував, а більше поринав до полеміки, також був тим письменником, творчість якого сприяла духовному росту А. Радивиловського.

“Ключ розуміння” І. Галятовського не містить відвертих погрібальних слів, а лише послуговується їх взірцями, і за обсягом ця книга поступається творінню А. Радивиловського.

В другому рукописному томі “Огородка” збереглося чотири погрібальні проповіді А. Радивилівського: дві – на роковини Петра Могили і по одній: на “погріб” Климентія Старушича, ігумена Видубецького, та Варнави Лебедевича, ігумена Межигірського. Ні в Л. Барановича, ні в І. Галятовського погрібальних проповідей немає. Дві останні проповіді А. Радивилівського (1664) більш штуркарські, аніж ті, що мали природній відтінок на присвяту П. Могили. Варнава Лебедевич порівнюється з перстнем, а Климентій Старушич – із “звіздою”. В цьому ж томі рукописного “Огородка” 1656 р. А. Радивилівський проголошував слово на присвяту І. Гізелю на честь його посвячення в архімандрити Києво-Печерського монастиря, а під новий 1657 р. уже проголошував своє перше слово на роковини Петра Могили. І кожного року, на роковини смерті П. Могили (архімандрит помер під новий рік 1647 р.), А. Радивилівський проводив панихиду над його гробом у Печерському монастирі. При цьому зазначено, що при першій проповіді на честь П. Могили ще був живий С. Косів (який помер 13 квітня 1657 р.).

А. Радивилівський, пишучи свої праці, звертався і бачив перед собою народ, тобто – мирян, які прийшли до церкви помолитися чудодійним печерським святим – “православного слухача”. Лише одного разу “люд посполитий” поступився перед зверненням до обивателів монастиря – слово перше до звернення на понеділок світлого тижня “о волочешном иноком”.

Протиставляючи побут українського суспільства XVII ст., А. Радивилівський засуджує верхівку шляхти, запозичуючи сюжети, напевне, з класичної міфології: “Як много есть... межі нами христіян таких, которіи в домах своїх і коморах вмісто образа Христа малюють образ Бахуса, вмісто образа Пречистої Діви Марії Богородиці образ нечистої Венери, вмісто образов святих Апостолов і учителей церковних, постників, воздержников і преподобних малюють образи мисливців з псами і з яструбами, малюють танечников з іграми, которих смотрячи, певне не до цнот, але до нецнот виполнення серцем порушаються” (“Вінець”. – Арк. – 439). Цьому прошарку суспільства автор протиставляє простих селян, яким відверто симпатизує: “Коли якому господареві коник албо волик з тяжаром яким в болото угрязнет, скидаєт з себе бідний господар обув і сукманку а лезет в болото, вшелякого способу заживаючи, ак би могл коника албо волика своего з болота видвигнути” (“Огор.” – Арк. 943).

Отримана А. Радивилівським освіта в Київському колегіумі допомагала йому при написанні своїх праць обізнаністю з творчістю Й. Флавія, Є. Кессарійського, Макарія, Василя Великого, І. Златоустого, Александра, патріарха Александрійського (IV ст.) та інших отців церкви, схоластичних письменників візантійської та римської літератури, “Хроніки польської” тощо. Багато посилань у своїх книгах на твори Гомера, Платона, Арістотеля, Ксенофонта, Ціцерона, Плінія Молодшого, Апулея, Светонія та ін.

В своїх проповідях А. Радивилівський виступив як знавець географії та всезагальної історії, виявив знання з зоології, ботаніки, мінералогії, астрономії, фізіології та медицини.

За вченням А. Радивилівського, існує 10 небес: небо перше місяця, друге Меркурія, третє Венери, Сонця, Марса, Юпітера, Сатурна, Тведь небесна, Небо

першорухоме та найвище небо, Емпирійське (Огор., арк. 99 – 100). Щодо ставлення чоловіка до жінки, у А. Радивилівського повторюється біблійне від Сіраха, Соломона – “о злобе женской”. А також слова І. Златоуста про те, що чоловік має любити свою дружину, а не знущатися над нею, що жінка – не рабиня, хоч і заміжня” (Огор., арк. 1122). На погребіння Марії зібралися всі Апостоли. У А. Радивилівського з приводу цього, а також з приводу втечі Христа до Єгипта відбувається багато чудес.

Дуже вболівав А. Радивилівський, що його рідний український народ не переймався за свою духовність: “О як же много есть межи християни таких, которий... взял разум барзо високой ..., але его не оборочает на службу и хвалу Божію... на науки духовні, але на вимсли, на викрути, на ошукання людей простих, на факції албо бунти, на шукання хвали и честі своей власної” (“Вінець”. – Арк.235 (зв.).

В політичному аспекті А. Радивилівський вбачав долю України під царем Московським. “Маем албовем Божію милістю Великого государя нашого, благовірного и благочестивого царя і великого князя, православного нашого Російського монарху...” (“Огор”. – Арк. 905). В цьому різниця між Л. Барановичем, оскільки той не вітав московську владу. Щодо українсько-польських відносин, то , як і І. Гізель, Л. Баранович і І. Галятовський, А. Радивилівський був одноставним у тому, щоб настав, урешті, спокій поміж царями, монархами...

На жаль, не залишилось листів А. Радивилівського. Немає згадки про захоплення картинами природи в його творчості. Щодо музики, то він визнає її вплив на психіку людини – або ж позитивний, інколи – негативний. Тобто і в цьому письменник непослідовний.

Легенди староукраїнські, казки, притчі XIV –XVI ст., пісні, в яких проповідувалася вічна свобода духу людини над світом матеріалістичним, лягали в основу багатьох творів тогочасних письменників. Елементи живої розмовної мови, вкраплені до творів, наближали літературу високого гатунку до посполитого люду. Ці ж елементи живої мови потрапляли і до Святого Письма. Твори українських письменників доби Бароко – І. Галятовського, Л. Барановича, І. Гізеля, К. Транквіліона-Ставровецького, А. Радивилівського та інших – не виключення. І завершує цю славу плеяду Г. Сковорода – вічний філософ, якому замало було світу, а баглося переступити межу поміж видимим та невидимим, і долучити стару українську літературу – я б сказала – нашу, античну – з новою, з І. Котляревським. Це – ніби міст поміж світами, а вони, ті світи, виявилися єдиним цілим.

Типи проповідей – тобто звертання до народу – у А. Радивилівського умовно можна поділити на чотири розділи: догматичні (на кшталт “яко есть Трійця єдиним Богом, з різних доводів у сім словес покаже”. – “Вінець”. – Арк. 91; “Огор.” – Арк. 142); моралістичні (“в яких особливе цнотах Христос має бути наслідуваний, о том сіє будет слово”. – “Вінець”. – Арк. 109; “кто посполитіі добра на власную свою потребу оборочае, тот и свої тратить: о том сіє слово будет”. – “Вінець”. – Арк. 530); проповіді-питання (“ак много бі слов Христа, улічаючи розслабленого, вирекл, о том із Євангелія нинішнього слово сіє будет”. –

“вінець”. – Арк.30); “для чого Христос Спаситель в брамі воскресив младенця в Євангелії нинішньому wspomненого, о том сіє слово будет”. – “Вінець”. – Арк. 274); проповіді, побудовані на порінаннях: (“До кого б із патріархів в житті своєму, также в поднесеню і прославленню мел подобенство Христос Спаситель, о том сіє слово будет”. – “Вінець”. – Арк. 56); “что било за подобенство Духа Святого до сердца і для чого на глави Апостольскі зосланий єсть, о том слово сіє будет”. – “Вінець”. – Арк. 77 зв.).

Жодного згадування в творчості А. Радивилівського немає про Запоріжжя, Січ, саме слово – Україна – відсутнє, натомість вживається “Реч Посполита”, хоча й зустрічаємо: “Мойсей, гетьман люду Ізраїльського...” (“Вінець”. – Арк. 473). “Іоанн Хреститель – маршалок Господа” (“Вінець”. – Арк.349), “Іоанн Богослов – секретар неба” (“Огор. – Арк. 66), “Діоклетіан скликає сенат” (“Огор.” – Арк. 50) тощо.

Мова А. Радивилівського рясніє приказками: “През згоду речі малии беруть помножене, а през незгоду і великіи умнейшуются” (“Огор.”– Арк. 1156)...

Трапляються веснянки: “Прибувай, прибувай, ластовице, з пенкними часи, з пенкними лети” (“Огор.”– Арк. 15).

Найулюбленишим прийомом у творах А. Радивилівського є діалог: Ангел до Марії: “Радуйся!” А Марія до Янгола: “Ангеле Святий! Якож ти мне правиш радуйся, гди того порожу, которого ніколи не узрю смеющегося, но плачушагося?...” Отповідає Ангел: “З самого плачу, поневаж блажени плачушіє, яко ти утішається” (“Огор.– Арк. 282»)...

Як і інші духовні письменники, А. Радивилівський не став виключенням у використанні в своїй творчості символів. Один із них – символ тлінності всього земного є Ангел, який однією рукою тримає корону, а іншою – “хартію довгу, цифрами наповнену, з таким написом: albo cesar, albo нічого” (“Вінець”. – Арк. 258). Символ ієрея: “при олтарі літургію отправуюючого”, служить “цвіт пахнучий на градці в огородку виставлений з таким написом: не где індей ліпшої”, тобто найкраща – при олтарі (“Огор”. – Арк. 853).

Алегорія у А. Радивилівського виступає у формі притчі. Байка “Лев, Осел і Лисиця” змальовує осла як символ гордості, а лисицю – смиріння.

Панегіризм у А. Радивилівського представлений широко. Причому, про герби, клейноти він говорить як про такі атрибути, що нібито вони від Бога: “Бог дає Аврааму “за клейнот шляхетства звiзди” (“Огор.” – Арк. 1020); Прєблагословенна Дiва Марiя “в небі оказується” з гербами (“Огор.”– Арк. 363); Христос “розніи нам герби, виражаючіи тайни збавеня нашего, а свою кріпость зоставил” (“Огор.” – Арк. 35); Крест “то наш клейнот, то герб шляхетства нашего” (“Огор.” – Арк. 452)...

Не виключає А. Радивилівський у творчості й полеміки. Але полемізує він не так активно, як І. Вишенський. Це й зрозуміло, оскільки його твори так чи інакше мали місце запозичення. Наприклад, Ієроніма А. Радивилівський називає святим (“Огор.” – Арк. 186, 204). Кілька місць у книзі присвячено непорочності зачаття Богородицею сина (“Огор.” – Арк. 723 – 724; 442). Справжня полеміка у письменника спрямована проти Аріан (“Огор.” – Арк. 149),

магометан (“Вінець”. – Арк. 77 – 80, 86 – 90, 135), лютеран та кальвіністів (“Вінець”. – Арк. 322; “Огор.” – Арк. 138) тощо.

...”історія давньої літератури не ставала історією етапу словесного мистецтва, перетворювалася в реєстрацію й опис усіх без винятку старовинних текстів, різко відмежовувалася від історії нової літератури своїми матеріалами, цілями, прийомами”⁸.

В. Кречотень вважав, що “вивчення оповідних творів давнього письменства є однією з найзанедбаніших ділянок українського літературознавства”⁹. А якщо говорити про здобутки т.зв. дожовтневого періоду, то вони, на його думку, є “аж надто незначними”. На окрему увагу з боку істориків літератури заслуговують дрібні оповідні жанри, роль яких у культурному житті України XVII- XVIII ст. і в перспективі розвитку українського письменства була дуже істотною. Мова йде про легенди¹⁰.

М. Марковський відзначав велику цінність проповідей А. Радивиловського, говорячи про те, що “жоден з південно-руських письменників XVII ст. не дає в своїх творах такого різноманіття прикладів з середньовічних збірників, як Радивиловський”¹¹. Цікавим фактом є участь у видрукуванні його праць Варлаама Ясинського та Мазепи без дозволу патріарха, знаючи наперед, що це патріархові не сподобається.

М. Марковський, досліджуючи мову творів А. Радивиловського, говорить про те, що вона – “явище складне: в ній знаходимо елементи церковнослов’янської, загальноруської і зокрема риси малоросійські, а також елементи польські”¹².

Два рукописних збірника проповідей А. Радивиловського (колишній фонд Київського Микільського монастиря), про які згадує М. Марковський¹³, були офіровані до фондів самим автором. Це – “Огородок Пресвятої Богородиці і прісної Діви Марії...” та кілька “Слів” : “На погреб превелебнаго Г-на отца Варнавы Лебедевича Игумена Межигорскаго”, “Слово на погреб превелебнаго г-на отца Климентия Старушича, игумена Выдубицкаго”, “Слово, а, часу войны, побужающее вионов Христианский до покажем з турками й татарами”, “Слово В. Часу войны”, “Слово Г. Часу войны до вионов”, “Слово Д. часу войны до вионов”, “Слово Є. Часу войны до вионов”.

Грунтовний розгляд засад сецесійності творів А. Радивиловського подано в архівному документі фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського – рецензії О. Назаревського на дисертацію В. Кречотня “Повествовательные элементы произведений Антония Радивиловского (20-і рр. XVII – 10-і рр. 1688 р.) (Из истории украинской повествовательной прозы второй половины XVII в.)”, датована 15 квітня 1963 р. Тут же стоїть ще одна дата – 9 серпня 1963 р. Документ названо “чернетками”, написаними олівцем. Додано ще машинопис (Ф.78. – № 81). В документі розкрито філософські та естетичні засади морально-навчальної прози А. Радивиловського.

У відділі стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського є дві книги А. Радивиловського: “Огородок Маріи Богородиці” (КПЛ, 1676), та “Вінець Христовий” (КПЛ, 1688). Перша містить печатку “Бібліотека Академії наук УРСР. №4243” (шмуцтитул) та “Державна публічна

бібліотека “ (зворот шмуцтитулу). Друга – “Державна публічна бібліотека УРСР. №3609” (зворот шмуцтитулу). Обидві книги – два фоліанти, в доброму збереженні.

15 травня 2009 р. з нагоди 80-ліття від дня народження відомого вченого-медієвіста Володимира Івановича Крекотня в Музеї книги і друкарства України було відкрито виставку, присвячену цій події. Колеги, друзі, музейні працівники зворушливо і тепло говорили про світлі і драматичні сторінки життя Крекотня, самовіддану працю на ниві українського літературознавства цієї неповторної і глибоко порядної людини¹⁴.

- 1 Українські письменники: Біо-бібліогр. словник: У 5 т./Укл. Л. Махновець – Т. 1. – К.: Держ. вид-во худ. літ., 1960. – С. 503 – 505.
- 2 Марковский М. Антоній Радивилівський, южно-руській проповідник XVII в. –Гл.1: Біографія. – Б.м. і б.р. – С. 3.
- 3 Марковский М. //Там само. –С. 90.
- 4 Титов Хв. Матеріали для історії книжкової справи на Україні в XVI – XVIII вв.: Всезбірка передмов до українських стародруків. – К., 1924. – С. 416 – 418.
- 5Крекотень В. Оповідання Антонія Радивилівського: З історії української новелістики XVII ст. – К.: Наук. думка, 1983. –[406 с.].
- 6 Марковский М. //Там само. – С. 14.
- 7 Марковский М. //Там само. – С. 15.
- 8 Крекотень // Там само: Вступ. – С.3.
- 9 Крекотень В. // Там само. Вступ. – С. 6.
- 10 Крекотень В. // Там само:Українська ораторська проза другої половини XVII ст. як об'єкт літературознавчого вивчення.
- 11 Марковский //Там само: Легендарно-повестовательное содержание проповедей Радивилівського. –Там само. – С.95.
- 12 Марковский М.// Там само: Язык Радивилівського. – С.119.
- 13 Марковский М. //Там само: Неизданныя проповеди Антонія Радивилівського. – С.1 –70.
- 14 Сулима М. Уклін ученому // Слово і час. – 2009. – № 7. – С. 32.

SUMMARY

Larissa Reva

SPIRITUAL CHOICE RADYVYLOVSKOHO ANTONIO – CULT WRITER UKRAINE MIDDLE OF XVII CENTURY

For the basis analysis of the works by A. Radyvilovsky discovered the main foundations of secession as a esthetical category, where to repulse the signs of philosophy and esthetics of literature Barocco in Ukraine. The article is demonstrated the legible tendency for the artificial synthesis and capable to repulse contemplation of the worlds idea of heir epoch.

Key words: *A. Radyvilovsky, the old literature, the literature Barocco, sermon, esthetica, synthes.*